

AKP, DEVLETİN “ALEVİ”SİNİ İSTİYOR

Söyleşi: Eren Barış

AKP Hükümeti'nin politikaları ve Suriye'deki savaş ile birlikte Alevilerin sorunları daha kronikleşti. Hükümetin Sünni bir devlet yönetiyormuşcasına açıklamaları ve icraatları, Alevileri her zamankinden daha çok rahatsız etti. Gündemin bombardımanı dışında Alevi-Bektaşî Toplulukları'nın kadim bir tarihi var. Bu tarihi, tarihyazımının inşasından günümüz politikalarına uzanan bir dizi problem eşliğinde Osmanlı tarihçisi Ayfer Karakaya-Stump ile konuştuk...

Osmanlı tarihçisi meslektaşlarının görmezden geldiği, özerk bir alan olarak incelemedikleri Alevilik-Bektaşîlik tarihyazıcılığına “Sultan'ın Tebaası, Şah'ın Talipleri: Osmalı Anadolu'su'nda Kızılbaş/Alevi Topluluklarının Oluşumu ve Değişimi” başlıklı doktora tezinle katkıda bulundun. Doktora çalışmanın kritik noktası ise, Kızılbaş/Alevilerin elyazmalarına, birincil kaynaklarına ulaşmada yatıyor. Alevi belgelerinin Alevi-Bektaşî tarihyazıcılığındaki yeri nedir?

Alevi-Bektaşî Toplulukları üzerinde yaşadığımız coğrafyanın en köklü ve özgün unsurlarından ve bu coğrafyayı oluşturan Anadolu, Rumeli ve Mezapotamya'yı birbirlerine bağlayan ana damarlardandır. Bu toplulukları görmezden gelerek veya onların hikâyesini sadece Osmanlı-Safevi çekişmesinin dar sınırları içerisine hapsederek coğrafyamızın kapsayıcı ve sahici bir tarihini yazmak mümkün değildir. Ama maalesef, kimi değerli istisnalar bir yana, bugüne kadar Türkiye'de hep belli grupları dışarıda bırakan bir tarihçilik tercih edildi. Bu şekilde dışlanan veya görmezden gelinen gruplar arasında sadece siyaseten zararlı addedilen etnisiteler ve inanç grupları değil, mesela kadınlar, işçiler, hatta belli oranda tüm alt tabaka ve taşralılar da var. Dünyada sosyal ve kültürel tarihçiliğin bu kadar geliştiği, sesleri bastırılmışların öznelliğinin ısrarla arandığı ve teslim edildiği bir dönemde bile Osmanlı/Türkiye tarihçiliğinin ülkemizde hep biraz yavan, devlet merkezli ve toplumsal gerçekliğe mesafeli bir hanedan tarihçiliği olarak kalmasının en önemli nedenlerinden biri bence budur.

Osmanlı/Türkiye tarihyazıcılığındaki bu büyük boşluklar, hiç şüphesiz yapılan çalışmaların resmi arşiv vesikalarına veya hakim ideolojik söylemin parçası olan kroniklere ve edebi eserlere odaklı olmasıyla yakından alakalıdır. Doğaları gereği yönetici sınıfın ve elitlerin bakış açısını yansıtan bu tür birincil kaynaklara dayalı çalışmalar, hele hele ilgili kaynaklara gereken eleştirelilikle yaklaşılmadığında son derece sorunlu olabilmektedir. Alevi-Bektaşîlere yönelik Osmanlı kaynaklarındaki marjinalleştirici ve ötekileştirici söylemin anaakım Osmanlı/Türkiye tarihçiliğinde sürekli olarak yeniden üretilmesi bu sorunun en tipik örneklerindedir. Aslında Alevi-Bektaşîler gibi hakim dini ve siyasi anlayışın dışında kalmış ve ötekileştirilmiş birçok grup için de durum aynıdır; yani tarihleri, eğer tümünden yok sayılmadıysa, hep muhalif oldukları muktedirlerin karalayıcı, horlayıcı ve yabancılaştırıcı anlatıları üzerinden kurgulanmış ve yazılmıştır. İlgili gruplara ait alternatif hafızalar ise çoğu zaman sadece sözlü olarak muhafaza edildiğinden ya kaba bir yazılı belge fetişizmiyle küçümsenmiş veya tümüyle gözardı edilmiştir. Meseleye bu açıdan baktığımızda son yıllarda ortaya çıkan Alevi yazılı kaynaklarının neden önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bunlar her şeyden önce Alevi-Bektaşî Toplulukları'nın kendi içinden çıkmış

belgeler ve yazmalar olmaları hasebiyle, yani bize içeriden bir bakış açısı sunabilecekleri için çok önemliler. Dede/pir aileleri kuşaklar boyunca bu belgeleri ve yazmaları kutsal bir emanet addetmiş, yeşil kumaşlara sarıp sarmalayıp evlerinin en korunaklı köşelerinde muhafaza etmiş ve yabancı gözlerden titizlikle sakınmışlardır, hem kutsallıklarına halel gelmesin diye hem de siyasi erki elinde bulunduranlardan korktukları için. Bu belge ve yazmalarda Aleviler'den zındık, mürted, rafizi, mülhid gibi hakaretimiz sıfatlarla değil, mümin, ehl-i hak, muhibb-i evliya ve benzeri taltif edici ifadelerle sözedilir ki sırf bu bile konuyla ilgili sadece Osmanlı kaynaklarına âşina bir araştırmacının perspektifini radikal bir şekilde dönüştürebilecek niteliktedir.

Alevi kaynakları derken, nicelik olarak yüzlerce, hatta ihtimaldir ki belki binlerce belgeden ve yazma eserden bahsettiğimiz ve bunların çoğunun halen keşfedilmeyi ve hakkıyla çalışılmayı (ve pek tabii sağlıklı bir şekilde korunmayı) beklediğinin altını çizmek isterim. İçerdikleri veriler itibariyle de sadece Alevi-Bektaşî tarihine değil, tüm Anadolu ve komşu bölgelerin sosyal ve kültürel tarihine bakımımızı dönüştürebilecek nitelikte, yepyeni kaynaklardan bahsediyoruz. Aralarında tümüyle dini mahiyette şecere, icazetname, hilafetname, ziyaretname türü belgeler, Buyruk mecmuaları, cönkler ve bir dizi başka inançsal konuları işleyen yazma eserin yanı sıra, mahkeme hüccetleri, satış belgeleri, özel mektuplar, fermanlar, tahrir kayıtları ve dedelerin/pirlerin not defterleri gibi daha dünyevi veya aynı anda hem dini hem dünyevi meselelerle alakalı olanları da vardır. Tarihleri itibariyle 14. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıl ortalarına kadar olan çok geniş bir zaman dilimine yayılmış bu belgeler, dil olarak Türkçe, Arapça, Farsça kaleme alınmış olanların yanısıra iki veya üç dilin birden kullanıldığı örnekleri de içlerinde barındırmaktadır. Hatta -bizzat görme imkanı bulamamış olmakla birlikte- Mustafa Dehqan adında İranlı bir araştırmacı daha yakınlarda 18. yüzyıldan kalma Alevi inancı ve Dersim aşiretleri ile ilgili Kırmançki/Zazaca bir metin tespit etmiş ve hakkında bir makale kaleme almıştır. Bu kadar önemli belge ve yazmaların halen, birkaç istisna dışında profesyonel tarihçilerin ilgi alanına girmemiş olması gerçekten çok şaşırtıcı ve üzücüdür. Çoğu doğru okunmaları ve doğru anlamlandırılmaları için ciddi bir tarihsel ve farklı dillerde filolojik formasyon gerektiren bu kaynakların bugüne kadar yapılan yayınları maalesef son derece yetersiz ve sorunludur. Zaten ilgili yayınlar akademik camiadan çok popüler okuyucuyu, özellikle de Alevileri hedeflemekte ve çoğu zaman ülkedeki kimlik politikalarını yönlendirmek adına belli bir siyasi gündemle yapılmaktadır.

Sonuç olarak, özellikle Osmanlı/Türkiye tarihçiliği açısından mevzuyu toparlarsak; bu ortaya çıkan Alevi belge ve yazmaları, kendi yazılı kaynakları olmadığı için Alevi-Bektaşîlerin tarihinin Osmanlı kaynaklarınca bize sunulanın ötesinde yazılamayacağı mazeretini tarihçilerin elinden almaktadır diyebiliriz. Ancak bu konuyu sonlandırmadan çok önemli bir noktanın daha altını çizmek isterim: Bütün bu önemlerine rağmen, bu belge ve yazmaların, sırf yazılı olmalarından mütevellit Alevi-Bektaşî tarihinin tek ve tartışılmaz kaynakları olduğunu düşünmek ve Alevi sözlü geleneğini ikinci plana atmak veya önemsizleştirmek hiçbir şekilde doğru olmaz. Her yazılı (ve sözlü) kaynak gibi bunların da kendi bağlamları ve sınırlılıkları içerisinde, tarihselleştirilerek ve eleştirel bir gözle okunması ve Alevi kolektif hafızası ve sözlü geleneği ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Mesela neden bu belgeler arasında

seyitlikle ilgili olanların çoğunlukta olduğu, buna mukabil neden oldukça az sayıda Safevi/Erdebil kaynaklı vesika bulunduğu sorulması elzem sorulardır. Bu soruların cevabını ararken, hem bir belgenin muhafazasından beklenen pratik fayda hem de risk faktörlerini göz önüne almalıyız. Ayrıca bu yazılı kaynakların, tarih boyunca hep baskı görmüş, mistik/batını bir inanç sistemi olan Aleviliğin büyük oranda yüz yüze aktarıma dayalı inanç ve ritüel pratiklerini yansıtmakta her zaman güvenilir olmayabileceği gerçeği de dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde araştırmacıların bu belgelere dayanarak tarihsel ve yaşayan Aleviliğe ters, yanlış sonuçlara ulaşması işten bile değildir.

Yanlış sonuçlar derken tam olarak neyi kastediyorsun?

Bir örnek vermem gerekirse: Benim çalıştığım Alevi belgeleri arasında, yakında çıkacak kitabımda da yayımlayacağım 1678 tarihli bir Safevi Hilafetnamesi var; zamanında Malatya, Arguvan-Mineyik köyü merkezli, İmam Zeynel Abidin ocağından bir dedeye verilmiş. Metin çok açık bir şekilde müteşerri Şiiliğin değerlerini yansıtıyor; içinde beş vakit namaz kılıp Ramazan'da oruç tutmaktan, içki içmemeye ve çalgı çalmamaya kadar bir dizi şeri emir sıralanmış. Şimdi bu belgeye bakıp Aleviliğin aslında şeriat-merkezli bir inanç olduğunu, ama zamanla bu boyutunun unutulduğunu söyleyebilir miyiz? Elbette söyleyemeyiz. Tersine belgeyi tarihsel bağlamında değerlendirdiğimizde şu sonuca varmamız çok daha makuldur: Safeviler, İran'da siyasi gücü ellerine geçirmelerini müteakiben mistik-batını bir inanç olan Kızılbaşlıktan/Alevilikten uzaklaşıp şeriat-merkezli Şiiliğe kaymışlar ve belli bir tarihten sonra aynı dini anlayışı Anadolu'ya da ihraç etmeye gayret etmişlerdir. Ancak Anadolu'daki Alevi toplulukları Erdebil Dergâhı'na olan manevi bağlılıklarını bir düzeyde devam ettirmekle birlikte bu "ortodoks" etkinin altına hiçbir zaman girmemiştir. Nitekim elimizdeki bir diğer Safevi hilafetnamesi de bu değerlendirmemizi destekler mahiyettedir. Çok daha erken döneme ait bir metinden kopyalandığını anladığımız bu hilafetname tamamıyla tasavvufi bir dille kaleme alınmıştır ve içinde, yukarıda zikrettiğim daha geç tarihli Safevi hilafetnamesinde olduğu şekliyle hiçbir şeri hükümden bahis yoktur. Dolayısıyla anlaşılıyor ki bu nokta itibarıyla zamanla dönüşüme uğrayan Anadolu Aleviliği'nden ziyade İran Safevi hanedanının resmi din anlayışdır. Ancak sözkonusu belgeyi tek başına ve tarihsel bağlamından kopuk ele alan ve Alevi sözlü geleneğini gözardı eden bir araştırmacı tam aksi yönde bir sonuca ulaşabilirdi ki bu da son derece yanlış bir çıkarım olurdu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile devletin ideolojisine uygun bir tarihyazımı da inşa edildi. Alevi-Bektaşî tarihyazıcılığı da bundan nasibini aldı. Prof. Fuat Köprülü paradigması, Alevi-Bektaşî tarihinden tasavvuf edebiyatına kadar bütün teorik yaklaşımların ana kaynağını teşkil etti. Senin Köprülü paradigmasına ve Irène Mélikoff, Ahmet Yaşar Ocak gibi haleflerine dair eleştirini nasıl temellendiriyorsun?

Köprülü paradigmasına ve takipçilerine yönelik eleştirilerimin ampirik ve analitik olmak üzere iki ayağı var. Ampirik düzeydeki eleştirilerim gayet yalın ve doğrudan Alevi belgelerine dayanıyor. Bu meyanda özet olarak şunu diyorum: Bu belgelerdeki veriler, Mehmet Fuat Köprülü'nün, Bektaşiliğin ve onun kırsaldaki uzantısı saydığı Aleviliğin kökenlerine dair tezini destekler nitelikte değildir. Köprülü,

biliyorsun, Bektaşiliği ve Aleviliği, Yesevilik üzerinden Orta Asya Şamanizmi'ne bağlama eğilimindedir. Oysa bu belgelerde ne Yeseviliğe ne de Şamanizme dair herhangi bir ize rastlanmıyor. Bu durumun tek istisnası, Çelebi Bektaşilerince verilmiş, 19. yüzyıl ve sonrasında kalma icazetnamelerdir ki bunların içindeki tarikat silsilelerinde Hacı Bektaş-ı Veli Velayetname'deki anlatıya uygun olarak Ahmet Yesevi'ye bağlanmaktadır. Bu arada sözkonusu belgelerde, Köprülü tezinin ters ayna yansımaları olan, Aleviliği Zerdüştlük gibi bazı İslam öncesi İrani inançlara bağlayan tezleri destekleyecek içerikte verilere de rastlamadığımızın altını çizmeliyim.

Peki bu belgeler bize neyi gösteriyor? En azından benim bugüne kadar yakından inceleme fırsatı bulduğum Alevi belgeleri, Anadolu'nun doğu ve güneydoğusundaki çok sayıda dede/pir ocağının Irak menşeli ve zamanla tarikatleşen Vefailik hareketi ile yakın tarihsel bağları olduğunu ortaya koyuyor. Yani bu belgeler Aleviliğin kökenleri itibarıyla Orta Asya'ya veya İslam öncesi İran'a değil, geç Ortaçağ Mezopotamya ve Anadolu coğrafyasına ve bu coğrafyalarda yeşerip yayılan, Rum Abdalları gibi etnisiteler üstü, Ali-ci ve antinomiyan gezginci derviş gruplarına ve Vefailik gibi mistik akımlara ve tarikatlere işaret etmektedir. Bu tür veriler ışığında ben Kızılbaş hareketini göçebe Türkmenlerle sınırlı bir aşiretler birliği olarak değil, hepsi aslında kendine has etki alanına ve talip gruplarına sahip bu gezginci dervişlerin ve mistik grupların Safevi önderliğindeki bir koalisyonu olarak değerlendiriyorum. Nitekim Hatayi mahlasıyla yazan Şah İsmail'in, "Şahun evladına ikrar idenler/ Sufiler (bazı versiyonlarda 'Ahiler'), Gaziler, Abdallar oldu" şeklindeki dizelerinin de bu koalisyonun bir ifadesi olarak okunması gerektiği kanaatindeyim. Zamanla bu koalisyon evrilmiş ve nevi şahsına münhasır Alevi ocaklar sistemini meydana getirmiştir.

Vefailiğin ve bu tür gezgin derviş grupların tarihsel arkaplanı nedir? Ayrıca makalelerinde Vefailiğin Bektaşilik içinde zamanla erimiş olduğunu söylüyorsun. Bunları biraz açar mısın?

Geç Ortaçağ ve Yeni Çağ Osmanlı/Türkiye tarihçiliğini bir yap-boz oyunu gibi düşünürsek, Vefailiği bu yap-bozun uzun zaman kaybolmuş, çok önemli bir parçasına benzetebiliriz. Vefailik yakın zamana kadar pek bilinen veya üzerinde durulan bir konu değildi; tek bildiğimiz Ede Balı, Geyikli Baba ve Aşıkpaşazade gibi, ilk Osmanlı beyleri ve sultanlarının yakınında yer almış birkaç önemli şahsiyetin kendilerinin veya atalarının Vefai olduğuna dair dönemin kaynaklarındaki dağınık birkaç referanstı. Esasında daha önceleri Abdülbaki Gölpınarlı'nın ve Ahmet Karamustafa'nın Vefailiğin Anadolu tarihi açısından önemli olabileceğine dair değerlendirmeleri olmuştu, ancak hem bu değerlendirmeler yakın zamana kadar gereken ilgiyi uyandırmamıştı hem de bu yönde yeterli somut verilerden mahrumduk. Ancak son yıllarda su yüzüne çıkan Alevi belgeleri ve onları destekler mahiyetteki bazı vakıfnameler, Vefailiğin esasında Ortaçağ Anadolu'sunda son derece yaygın bir varlığa sahip olduğunu nihayet şüpheye yer bırakmayacak şekilde bizlere göstermiştir.

Araştırmalarımız sonucunda Vefailikle ilgili ortaya çıkan en çarpıcı ve en beklenmedik bulgulardan biri, Anadolu Vefailiği'nin sosyal, bölgesel, etnik, hatta mezhepsel sınırlardan taşan şümüllü yapısıdır. Diğer çok temel bir bulgumuz ise, 11. yüzyılda Irak'ta yaşamış, menakıbnamesine göre (en azından nominal

olarak) Sünni kimlikli Ebü'l-Vefa'nın isim babalığını yaptığı Vefailiğin, 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki Kızılbaş hareketinin ana arterlerinden birine dönüşmüş ve bu süreçte bağımsız varlığını kaybetmiş olmasıdır. Vefailik Anadolu'nun doğusunda Kızılbaşlıkla böyle bir bütünleşme yaşarken, burada ayrıntısına girmeyeceğim çeşitli etkenlerle, Geyikli Baba gibi ilk Osmanlı beylerinin yakınında bulunmuş Vefai bağlantılı kimi tarihsel şahsiyetlerin de zamanla Bektaşî geleneğine eklemelendiğini gözlemliyoruz. Rum Abdalları da bütün bu denklem içinde anahtar konumda bir gezginci dervişler grubu olarak karşımıza çıkıyor. Bir yandan Vefailikle yakın tarihsel bağlantıları olduğu görülüyor; nitekim Gölpinarlı da zamanında bu yönde bir iddia ortaya atmıştı, ama ne kendisi ne de başkaları sonradan bu iddianın takipçisi olmadılar. Bu konuyla ilgili benim araştırmalarım sonucunda ortaya çıkan en önemli veri şu: Anadolu'daki Vefai kökenli Alevi ocaklarına mensup dedeler 16. yüzyıldan itibaren düzenli olarak Kerbela'da, İmam Hüseyin'in Türbesi'nde bulunan ve icazet makamı olarak kabul ettikleri bir tekkeyi ziyaret etmişlerdir. Ankara Vakıflar Arşivi'nde bulduğum 1554 tarihli vakıfnamesine göre bu tekke Sadık Dede adında bir Rum Abdal tarafından kurulmuştur. Oysa aynı tekke, 18. yüzyıldan itibaren belgelerde bir Bektaşî tekkesi olarak karşımıza çıkıyor. Bu aslında Fuat Köprülü'nin yıllar önce Rum Abdalları ile ilgili söylediklerini teyit eden ve somutlayan bir bulgu: Köprülü'ye göre, Kızılbaş hareketine verdikleri destekten dolayı yoğun takibata uğrayan Rum Abdalları, 16. ve 17. yüzyıllarda Bektaşî şemsiyesi altına sığınmış ve zamanla Bektaşîlik içinde erimişlerdir. Yani Rum Abdalları, Vefailik, Kızılbaşlık ve Bektaşîlik arasında adeta köprü işlevi görmüş son derece önemli bir bağlantı noktasıdır ve üzerinde çok daha titizlikle durulmayı hakeden bir konudur.

Bu noktada tarikatlarla gezginci dervişlerin farkı hakkında küçük bir not düşmek isterim. Tasavvufu ve tarikatları şeriat odaklı medrese İslamı'na bir eleştiri olarak okursak, gezginci dervişleri de tarihsel olarak tarikatların içinden çıkmış, ama onlara ve onların kurumsallaşmış yapısına tepki duyan, bu tepkisini de yarı çıplak gezmek, yüz kıllarını kesmek, mücerret kalmak gibi sosyal normlar dışı yaşantılarıyla ifade eden, daha radikal bir sosyo-dinsel muhalefet hareketi olarak konumlandırabiliriz. Bu yeterince bilinmeyen ama, son derece önemli ve ilginç konuyla ilgilenenler için Ahmet Karamustafa'nın Türkçe'ye 'Tanrı'nın Kuraltanıma Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları' olarak çevrilen kitabını hararetle tavsiye ederim.

Alevi-Bektaşî tarihyazımı çeşitli ikili karşıtlıklar üzerinden ele alındı. Bu ikili karşıtlıklardan en yaygın olanı ortodoksi-heterodoksi kavramı. Senin doktora tez danışmanın Prof. Cemal Kafadar'ın "Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State" adlı kitabında 11.-15.yy.'larda Anadolu-Balkanlar'ın uç bölgelerindeki karmaşık dini panoramayı, doksilerin/devlet aygıtının olmadığı bir gri alan olarak tasvir etmek için "metadoksi" kavramını kullandığını söylüyorsun. Peki, 15.yy.'dan sonra Osmanlı Devleti'nin baskın Sünni itikadını ve gri alanların kayboluşunu göz önünde bulundurursak, Alevi-Bektaşî tarihyazıcılığında yeni kavramlara ve teorik mülahazalara ihtiyacımız var mı?

Bu sorunla Köprülü paradigmasına yönelik eleştirilerimin ikinci ayağına geliyoruz aslında. Evet, bence Alevi-Bektaşî tarihyazıcılığının heterodoksi-ortodoksi, halk İslamı-yüksek İslam, yazılı kültür-sözlü kültür gibi artık akademi dünyasında da pek makbul olmayan bu tip çift kutuplu zıtlıklardan kurtulması, en azından bu kavramsal şablonları ciddi şekilde sorunsallaştırması ve nüanslandırması gerekiyor.

Mesela senin sözünü ettiğin heterodoksi kavramı; bu kavram her şeyden önce “ortodoks” olarak kabul edilen çizgiyi doğallaştırdığı ve norm haline getirdiği için değer yüklü, dolayısıyla problemlili bir kavram. Tırnak içine alarak kullansanız bile bu normatifliğinden tümüyle azade kılamıyorsunuz. Heterodoksi-ortodoksi şeklinde, birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış iki kutup üzerinden düşünmek aynı zamanda hakim pozisyonu ele geçirmiş dini anlayışların tarihsel olarak kendine muhalif ve alternatif akımlarla belli bir etki-tepki sarmalı içinde şekillendiği ve aralarındaki sınırların sanılandan çok daha geçirgen olduğu gerçeğini de perdelemektedir. Bu tür değer yüklü kavramlar üzerinden tarihi okumak, Alevilik gibi marjinaliteye itilmiş inançların içerden ve kendi iç bütünlükleri dahilinde anlaşılmasını engellemekte, onun yerine norm kabul edilen dini anlayış üzerinden, ondan ayrıştığı noktalara odaklanarak, seçici ve dışardan bir perspektifle tanımlanması, dolayısıyla deforme edilmesi sonucunu beraberinde getirmektedir.

Bu yüzden Cemal Kafadar’ın Anadolu ve Balkanlar’ın Osmanlı öncesi ve erken Osmanlı dönemi dini panoramasını “metadoksi” olarak kavramsallaştırması, benim çalışmalarına da yön veren, çok önemli ve zihin açıcı bir yaklaşım bence. Cemal Hoca bu sayede bahsi geçen dönemde “heterodoks” ve “ortodoks” olarak nitelendirilen akımlar arasındaki geçirgenliğe ve akışkanlığa vurgu yapmakla kalmıyor, aynı zamanda bize “ortodoksilerin” de bir tarihi olduğunu hatırlatıyor.

Ortodoksilerin de bir tarihi olması bize neyi ifade eder?

Yani “doksi-li” kavramlar illa kullanılacaksa, statik kategoriler olarak değil, tarihselleştirilerek kullanılmalıdır. Neyin heterodoks neyin ortodoks olduğu, en azından ortodoksinin sınırlarının nereden geçmesi gerektiği tarih boyunca hep tartışmalı ve çekişmeli konular olmuştur ve ilgili sınırlar da hep değişkenlik göstermiştir. Nitekim Osmanlı-Safevi rekabeti ve ona paralel gelişen mezhebeleşme (confessionalization) süreci içerisinde, sınırları antinomiyen Sufilikten ve Şiilikten çok daha net ayrıştırılmış yeni bir Osmanlı Sünniliği tanımlandığını görüyoruz. Mezhebeleşme bir yanıyla mezhepler arasındaki hududun bu şekilde daha kalın çizgilerle çizilmesi ve daha yüksek duvarlarla tahkim edilmesiyken, diğer yanıyla da her mezhebi grubun kendi içinde artan oranda homojenleş(tiril)mesidir. Bu süreçte ortodoksinin içeriğini ve sınırlarını tanımlayıp, tescilli bir “ortodoksiyi” tüm tebaasına benimsetmeye çalışan bir devlet gücünün varlığı kritik önemdedir. Zira denkleme siyasi erkin dahil olmasıyla “ortodoks” çizginin dışında kalan akımlar “sapkın” olarak damgalanmakla kalmaz, kriminalize edilir ve devlet gücüyle aktif olarak bastırılabilirler. Zaten Cemal Kafadar da dini panoramasını “metadoksi” olarak betimlediği 15. yüzyıl öncesi Anadolu ve Balkanlar için bu tür bir siyasi otoritenin ve toplumu disipline etme aygıtının yokluğunun altını çizer.

Kızılbaş/Alevi toplulukların 15.yy.’dan itibaren Osmanlı Devleti gibi Sünni ve emperyal bir imparatorluk içinde yaşayabilmesinin temeli Osmanlı hoşgörüsü mitinden değil, “ocak”

örgütlenmesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ocak sisteminin hukuksal ve askeri tanzimlerle dağıtıldığını biliyoruz. Alevi ocak örgütlenmesinin tarihsel seyir içinde önemini nasıl değerlendiriyorsun?

Heterodoksi bahsinde de değindiğimiz gibi, maalesef ülkemizde her şeyi kaba, ikili karşıtlıklar üzerinden okumak gibi yaygın bir entelektüel zaafiyet var ve bu da bence düşünce dünyamızı kısırlaştıran en büyük sorunlardan biri. Dolayısıyla zalim Osmanlı'nın alternatifi 600 yıllık Osmanlı tarihinin daha nüanslı okunması değil, hoşgörülü Osmanlı oluyor. Dediğin gibi, son yıllarda hem yurtiçinde hem yurtdışında böyle bir aşırı idealizasyon içeren "hoşgörülü Osmanlı" söylemi yaygınlaştı. Öyle ki Osmanlılar ile ilgili hiç de iyi hatıraları olmayan Aleviler bile bu söylemin parçası haline getirilmeye çalışılıyor. Deniyor ki Osmanlı sanılanın aksine sadece gayri-Müslümlere değil, Alevilere karşı da aslında hoşgörülüydü. Hatta bazıları bu revizyonist tavrı o kadar ileri götürüyor ki, Yavuz'un doğu siyasetinin birinci elden uygulayıcısı ve şahidi olan İdris-i Bitlisi'nin yazdığı ve ondan sonra da tüm Osmanlı kroniklerinin tekrar ettiği ve yakın zamanlara kadar ders kitaplarında bile yer alan Yavuz dönemindeki Kızılbaş takibatlarını ve katliamlarını bile neredeyse tümüyle reddediyorlar artık.

Bu meyanda "hoşgörülü Osmanlı" söyleminin temsilciğini yapan bu revizyonist tarihçilerin kullandığı argümanlardan biri de Alevilerin bugüne kadar yaşayabilmiş, yani varlıklarını koruyabilmiş olmalarıdır. Yavuz isteseydi veya 40.000 Aleviyi gerçekten kesmiş olsaydı bu topraklarda tek bir Alevi kalmazdı, demek ki böyle bir siyaseti olmamış demeye getiriyorlar. Söylemin nahoşluğu bir yana, tarihsel olarak da son derece sorunlu ve yüzeysel bulunduğumu söylemeliyim. Zira Doğu ve ve Güneydoğu Anadolu'da en yoğun Alevi nüfusunun bulunduğu bölgenin Çaldıran'dan önce bütünüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmadığından tutun da, iç ve dış göçler nedeniyle Anadolu'nun tarihsel demografisinin ne kadar değişken olduğuna kadar birçok önemli veriyi görmezden gelmekle malul bir argüman bu. Bu revizyonist tavrın diğer sorunlarının, hangi politik kaygılarla tedavüle sokulduğunun ve neo-Osmanlılık siyaseti ile bağlantılarının tartışmasını başka bir vesileye bırakıp sorunun ocaklarla ilgili kısmına gelmek istiyorum. Yalnız o geçişi yapmadan önce şunu da belirtmek isterim: Alevilerin Osmanlı devletinin tüm baskıcı politikalarına rağmen varlıklarını sürdürebilmiş olmaları, bazı Alevi araştırmacıların iddia ettiği gibi devletin kontrolünden uzak, ücra yerlere göçmüş olmalarıyla da tam olarak açıklanabilecek bir durum değil aslında. Bu noktada senin de belirttiğin gibi, Alevilerdeki ocaklar sistemi dediğimiz sosyo-dinsel yapılanmanın mutlaka nazarı dikkate alınması gerekiyor. Köprülü paradigmasının etkisiyle Aleviliğin "halk İslamı" diye muğlak bir tanıma sokulması, Alevi topluluklarının belli bir organizasyona sahip olmayan, ucu bucağı bellisiz, amorf yapılar olarak algılanmasını da beraberinde getirmiştir. Oysa 1990'lardaki Alevi kültürel canlanışını takiben ortaya çıkan bilgiler sayesinde resmin tam olarak böyle olmadığını, Alevilerin esasında yüzyıllarca oldukça etkili çalışmış, aynı anda çok merkezli ve yarı hiyerarşik bir örgütlenmeye sahip olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Tek bir merkeze bağlı olmayan, enformel ağlara dayalı bu esnek yapılanma şekli Alevi topluluklarının inançlarını ve kimliklerini muhafaza ederek bugünlere gelebilmesinde hiç şüphesiz hayati önem taşımıştır. Nitekim köyden kente göçle birlikte ve modernitenin

etkisiyle bu ocaklar sisteminin erozyona uğraması bugün Alevi toplumundaki çözülmenin de temel dinamiklerinden biridir bence.

Ocaklar sistemi dediğimiz bu yapıda, köy, kabile veya aşiret bazında tanımlanabilen her talip grubu belli bir dede/pir ocağına bağlıdır. Ayrıca dede/pir ocakları da kendi aralarında bir tür hiyerarşiye sahiptir. Hiyerarşinin en tepesinde ise bütün bu ocakların başlarının bağlı olduğu bir dergâh bulunur. Bu işlevi önceleri Erdebil Dergâhı ve Kerbala'da, İmam Hüseyin'in külliyesinin avlusunda bulunan dergâh görürken, buralarla bağlantıların kopmasını müteakiben, 19. yüzyıldan itibaren Alevi dedeleri yavaş yavaş icazet makamı olarak Çelebi Bektaşilerine yüzlerini dönmüştür. Aleviler geleneksel olarak bu ocaklar sistemini “yol bir sürekin binbir” veya “el ele, el Hakk'a” gibi, iç çoğulculuğa vurgu yapan özlü ifadelerle betimlerler.

Hristiyan misyonerler ile Alevi-Bektaşî tarihi çalışsan devletlu akademisyenlerin Alevilerin inançları ve yaşam tarzlarından ziyade, orijinleri daha çok ilgisini çekmiştir, diyorsun. Bu iki siyasi hasmın ortaklaşmasını nasıl açıklıyorsun?

Orijin odaklı bakış, Aleviliğin bir senkretizm olarak tanımlanmasıyla doğrudan alakalı bir durumdur. Alevilik için senkretizm terimini ilk kullananlar, 19. yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren Protestan misyonerlerdir. Alevilerin Anadolu'nun kadim Hristiyan halklarının bakiyesi olduğunu iddia etmek suretiyle onlara yönelik misyonerlik çabalarına meşruiyet zemini kazandırmaya çalışmışlardır. Biliyorsun İslam'dan başka bir dine geçmek şeri hukuka göre mümkün değildir, o yüzden de misyonerlerin Müslümanlar arasında faaliyet göstermesi yasaktı.

Türk milliyetçileri de esasen doğrudan misyonerlerin bu çabalarına bir tepki olarak Alevilerin İslam öncesi Türk inançlarını devam ettiren öz Türkler olduğu savını geliştirirler. İlginç olan, tezlerini temellendirmek için onların da misyonerlerin kullandığı senkretizm kavramını kullanmış olmalarıdır. 1980'ler ve 90'larda, Türk-İslam sentezi çerçevesinde Aleviliğe yönelik bu Orta Asyacı tezin yeniden sirkülasyona sokulmasıyla, bu kez de Kürt hareketine yakın çevreler “Alevilik aslında İslam öncesi Kürt/İrani inançlarının İslam cilası altında devamıdır” şeklinde kendi karşı savlarını formüle ederler. Onlar da aynen misyonerler ve Türk milliyetçileri gibi alternatif tarih anlatılarını bu nereye çekersen oraya giden, içini nasıl istersen öyle doldurabileceğin, son derece problemlili senkretizm kavramı üzerinden kurgulamışlardır. Aleviliğe dair orijin odaklı tüm bu rakip tezlerin günümüz kimlik siyaseti arenasında belli pozisyonları destekleme işlevi gördüğü ve tarihsel olarak Alevilik olgusunu açıklamaktan uzak düşükleri açıktır.

Senkretizm de aynen heterodoksi gibi çıkışı itibariyle değer yüklü bir kavramdır. Bu terimi Hristiyan din adamları, kilisenin temsil ettiği çizginin “saf” ve “doğru” olduğu varsayımına binaen Hristiyanlığın yerel inançlarla karışmış “sapkın” kolları için kullanmıştır. Oysa tarihsel olarak baktığımızda aslında tüm inanç sistemlerinin senkretik süreçlerin ürünü olduğunu görüyoruz. Durum böyle iken bazı inanç sistemlerini senkretik olarak kategorize etmek, tarihsel süreçte ortodoksluk payesini kazanmış çizginin “saf”, dolayısıyla norm olarak kabul edilebileceği şeklinde sorunlu bir yargıyı da beraberinde getirmektedir. Elbette tarihte senkretik süreçlerden bahsedilebilir; yanlış olan senkretizmin inanç sistemleri arasında bir tasnifleme kriteri olarak kullanılması ve bu tür bir tasniften hareketle bir inanç sisteminin, onu oluşturan

unsurları birbirlerinden ayırıştırıp, her unsuru tek tek belli bir kökene bağlamak suretiyle anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktır. Bu tür yaklaşımlarla bir inanç sistemini kendi bütünlüğü içinde ve içerden bir bakışla kavramak da kavramsallaştırmak da imkansızdır. Nitekim Alevilik-Bektaşilik çalışmalarında da böyle bir çıkmazdan bahsedebiliriz.

Bugün halen Alevi-Bektaşi toplulukları içinde yer alan, ama Alevi toplumunun da yeterince sahip çık(a)madığı, kendi özgün Alevi inanışlarını da barındıran gruplar var. Türkiye, Neşet Ertaş'ın vefatıyla Abdalları, Tuncel Kurtiz'in cenazesinin defni karmaşasıyla Tahtacıları, Suriye savaşıyla Nusayrileri (Arap Alevileri) keşfetti. Alevilerin bölgesel ve etnik ayrımların ötesine geçerek kozmopolit bir siyasi hattı var etmeleri ne derece mümkün?

Hem inançları ve ritüel pratikleri açısından, hem de kendi kimliklerini algılayışları itibariyle, aynı evrensel kümenin parçaları olan Rumeli ve Anadolu merkezli bir Alevi-Bektaşi topluluğundan, sadece günümüzde değil, bence tarihsel olarak da bahsedebilir; Abdallar ve Tahtacılar da bu şemsiyenin altındadır. Bu noktada bazı araştırmacıların bölgeler arasındaki farkları zaman zaman fazlasıyla abarttıkları kanaatindeyim; coğrafyanın genişliği ile Alevilerin tarih boyunca hep baskı altında yaşadığı ve tek merkezli bir örgütlenmeden yoksun olduğu dikkate alındığında, bence şaşırtıcı olan farklılıklar değil, benzerliklerdir. Mesela, Bulgaristan'ın Deli Orman bölgesindeki Kızılbaşların cemlerine alışık birinin, Mersin'deki Tahtacıların, Ordu-Kürtün'deki Güvenç Abdal ocağı mensuplarının, Urfa-Kısa'staki Bektaşilerin veya Dersim'deki Alevilerin yaptığı bir ceme katıldığında gördüklerini pek de yadırgayacağını sanmıyorum. Bence asıl açıklanmaya muhtaç olan budur. Yani bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış Alevi toplulukları arasında iletişimi, dolayısıyla inanç ve ritüeller açısından bu bariz ortaklığı sağlayan ve devam ettiren ne tür mekanizmalar vardı? Benim görebildiğim kadarıyla, Kerbela'dakiler başta olmak üzere, düzenli aralıklarla ortak kutsal mekanlara yapılan ziyaretler, gezginci aşıklar ve onlar vasıtasıyla yayılan deyişler, farklı yörelere göçmüş talip grupları arasında sürekli dolaşan dedeler/pirler ve Buyruk mecmuaları gibi ortak dini metinler bu mekanizmalar arasında sayılabilir. Ama tüm bunların hala sistemli şekilde araştırılmaya muhtaç konular olduğunu belirtmeliyim.

Dede/pir ocaklarına bağlı Alevi toplulukları ile daha klasik bir tarikat yapılanmasına sahip Bektaşiler arasında kurumsal yapıları itibariyle, özellikle tarihsel olarak anlamlı bir ayrım yapılabilir elbette. Bununla birlikte iki grubun, bir yandan Safeviler öncesine giden ortak kökleri, öte yandan inanç ve ritüelleri arasında varolan örtüşme görmezden gelinemez. Ayrıca, yukarıda da söylediğim gibi, ocaklı dedelerin/pirlerin Erdebil ve Kerbela'daki dergâhlar ile ilişkilerinin kopmasıyla, 19. yüzyıldan itibaren Kırşehir'deki Çelebi Bektaşileri'ni icazet makamı olarak tanımaya başladıklarını, dolayısıyla zamanla her iki grup arasında kurumsal olarak da bir kaynaşmanın yaşandığını görüyoruz. Bugün Alevi-Bektaşi teriminin ortak ad ve tek bir kimlik olarak her iki kesimce de benimsenmesi bu durumun bir yansımasıdır. Tabii bir de 20. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra çizilen ulusal sınırlar nedeniyle bağlantıların neredeyse tümüyle koptuğu, Irak başta olmak üzere doğumuzdaki komşu ülkelerde yaşayan,

ama tarihsel olarak Anadolu'daki Alevi-Bektaşilerin uzantısı akraba gruplar var. Bunlar arasında Şabaklar ve Kakailer gibi daha az bilinen toplulukların yanısıra, mesela geçtiğimiz günlerde Irak-Şam İslam Devleti'ne (İŞİD) bağlı Cihatçı grupların saldırdığı ve kısmen işgal ettiği Musul, Kerkük, Telafer ve komşu bölgelerde yaşayan Alevi-Bektaşî Türkmenleri de sayabiliriz. Pek fazla bilinmez ama, 20. yüzyılın başlarına kadar Irak'ın bu ve diğer bölgelerinde halen işler halde çok sayıda Bektaşî tekkesi vardı. Bu tekkeleri konu alan, içinde Anadolu'daki dedelerin de düzenli olarak ziyaret ettiği Kerbala'daki tekkeden de ayrıntılı olarak bahsettiğim, "Irak'taki Bektaşî Tekkeleri" başlıklı bir makalem 2007 yılında Belleten dergisinde yayımlanmıştı; konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler o makaleme bakabilirler. Söylemesi bile çok acı ama, Cihatçı grupların Irak'ın kuzeyindeki birçok şehirde kontrolü ele geçirmiş olmaları, buralardaki Alevi-Bektaşilerin ve onlara ait bütün bu kültürel mirasın kısa sürede bütünüyle yok edilmesi tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Biliyorsunuz, daha geçtiğimiz ay ve günlerde Suriye'nin özellikle Lazkiye bölgesindeki Alevi köyleri bu tekfirci radikaller tarafından basılıp, elinde silah olmayan onlarca insan, kadın, çocuk demeden, sırf Alevi oldukları için katledildi. Irak'ın bahsi geçen bölgelerinde yaşayan Alevi-Bektaşiler, Suriye'deki Alevilerden çok daha az sayıda ve hemen tümüyle korunaksız olduğundan onların tam bir jenoside tabii tutulma ihtimalleri hali hazırda ne yazık ki çok daha yüksek. Suriye'deki Alevilerden bahsetmişken, bir noktayı netleştirmek isterim: Nusayriler olarak da bilinen ve büyük Suriye coğrafyasında yaşayan Arap Alevileri, Anadolu'daki Alevi-Bektaşilerle önemli inançsal ortaklıklarına rağmen, hem tarihsel kökenleri hem de ritüel pratikleri açısından özgün bir inanç topluluğudur. Arap Alevileri, 9. yüzyılda yaşamış ve onuncu ve on birinci imamların öğrencisi olmuş, İbn Nusayr adlı bir dini şahsiyetin öğretilerini takip eder; Nusayri adı da buradan gelir zaten. Onların, mesela Anadolu Alevi-Bektaşileri'nde olduğu gibi kadınlı, erkekli, bağlama eşliğinde deyişlerin söylendiği cem ibadetleri yoktur. Ayrıca Arap Alevileri, Anadolu'daki ocak örgütlenmesinin parçası değillerdir, tarihsel olarak da hiçbir zaman olmamışlardır. Yukarıda da söylediğim gibi, her ikisi de Ali merkezli ve mistik/batını nitelikli inançlar olmaları hasebiyle bazı önemli inançsal unsurları paylaşıyorlar da, bu iki grubun kendine has inceliklerinin ve özgünlüklerinin gözardı edilerek aynileştirilmelerini özensiz bir yaklaşım olarak değerlendiriyorum. Hatta böyle bir yaklaşım, Sünni ve Şii ulemanın topluca "gulat" diyerek tektipleştirdiği ve dışladığı bu gruplara yönelik müteşerri İslam'ın bakışının yeniden üretilmesi olarak okunabilir. Nitekim bu aynileştirmenin AKP'nin siyaseten işine geldiğini, hatta bilinçli olarak uluslararası arenada böyle bir algının yaratılmaya çalışıldığını düşünüyorum.

Ama tabii şöyle bir gerçek de var: Suriye'deki iç savaşın başlamasından beri, daha önce birbirlerinden aşağı yukarı habersiz yaşayan bu topluluklar, bölgede yükselen radikal İslam'ın hedefi olmaktan mütevelli, belli oranda bir ortak kader ve dayanışma duygusu, hatta ortak kimlik geliştirmeye başladılar. Yanıbaşımız Suriye'de Cihatçılar tarafından, sırf Alevi oldukları için infaz edilen insanların resimleri ve videoları bu açıdan gerçekten çok ciddi bir travma kaynağı oldu. Nitekim tekfirci terörün sadece Suriye ile sınırlı kalmayacağı, tüm bölgeye ve bu arada Türkiye'ye de yayılabileceği korkusunun hiç de yersiz olmadığı son günlerde Irak'ta yaşananlar ve Gaziantep'te bir cemevinin kurşunlanması bize açık bir şekilde gösterdi.

Dolayısıyla böyle bir ekstrem tehdit karşısında ve bir ölüm-kalım mücadelesi hissiyle Aleviler senin bahsettiğin türde, bölgesel ve etnik farkları aşan, daha kozmopolit bir duygudaşlık geliştirebilir. Ancak bunun ortak bir siyasi hatta dönüşmesi şu an itibariyle düşük bir ihtimal gibi gözüküyor bana. Gerçi bölgede her şey o kadar baş döndürücü bir hızla alt üst oluyor ki, yarın şartlar ne yönde değişir ve bu değişen şartlar ne tür yeni koalisyonları tetikler, bütün bunları öngörmek hakikaten çok güç.

AKP Hükümeti'nin '80 Darbesi'nin Türk-İslamcı ve liberal ekonomik programını en iyi şekilde devraldığını görüyoruz. AKP, er ya da geç kangren olmuş Alevi meselesini bir bağlama oturtmak istiyor. Alevi Çalıştayları düzenlendi, raporlar yazıldı, Alevi dedeleri Kerbela'ya "gezi"ye götürüldü fakat, sonuç koskocaman bir sıfır. Aleviliğin teolojik kalıp içinde müteşerri İslam'a entegre edilmek istendiğini belirtiyorsun. Aleviliğin ileride Nakşilik, Kadirilik gibi bir "tarikat" olarak kabul edilmesinin doğuracağı sonuçlar nelerdir?

Birçok konuda olduğu gibi, devletin Alevilere yönelik politikası açısından da 1980 darbesi önemli bir kırılma noktasıdır. Darbeyi takip eden yıllarda uygulamaya sokulan Alevilere yönelik politikalar bazı modifikasyonlarla, ama daha da kesifleştirilerek AKP tarafından devam ettirilmiştir. Cumhuriyet'ten önce olduğu gibi Cumhuriyet'ten sonra da Aleviler hep resmi veya gayri-resmi ayrımcılıklara maruz kaldılar ve sürekli devlet destekli şiddet veya şiddet tehdidi altında yaşadılar. '80 Darbesi'nden sonra ise tüm bu baskılara, uygulanması için ciddi kaynak aktarılan, sistemli bir asimilasyonist devlet politikası eklendi. Bu politikanın ana hedefi, Türk-İslam sentezi çerçevesinde devletin kendi Alevisini yaratmasıydı.

AKP'nin hükümet olmasıyla devletin kendi Alevisini yaratma çabaları yoğunlaştı, ancak önemli bir farkla: vurgu Türklük'ten İslam'a kaydı. Bu meyanda "İslam cilası altında devam eden Şamanizm" tezi sessiz sedasız arka plana itilerek, onun yerine "Alevilik bir tarikattır" tezi işlenmeye ve Alevilere, "cemevleri sorununun asıl nedeni tekke ve zaviyeleri kapatan devrim yasalarıdır" yönünde telkinler yapılmaya başladı. Meseleye laik-demokratik bir temelde değil, dini referanslarla yaklaşan AKP'nin bence Alevi sorununa çözüm olarak tasavvur edebileceği en ileri adım, cemevlerine "tekke" olarak yasal statü verilmesidir ki bu da Aleviliğin Nakşibendilik, Kadirilik gibi klasik bir tarikata indirgenmesi anlamına gelecektir.

Tahminim AKP bu şekilde bir taşla iki kuş vurabileceğini hesaplıyor: Bir, tekke ve zaviyeler hakkındaki devrim yasasının iptali cemevleri üzerinden meşrulaştırılabilirse, böyle bir adıma seküler kesimden, en azından Alevilerden gelebilecek tepkilerin azaltılabileceği düşünülüyor. İkinci ve daha da önemlisi, cemevlerinin "ibadethane" değil de "tekke" olarak kabul edilmesi Aleviliğin teknik olarak müteşerri İslam'a eklenmesi manasına gelecektir; zaten asıl hedef de budur. Eğer bir şekilde devrim yasaları aşılamazsa veya Alevilerden çok tepki gelirse, "tekke" yerine yasada "kültür merkezi" teriminin kullanılması da gündeme gelebilir. Bu ikinci durumda da Alevilik yine özgün bir inanç sistemi olarak kabul edilmeyip, folklorik bir renge indirgenmiş olacaktır. Ama sonuç olarak bence AKP açısından en kritik nokta cemevlerine "ibadethane" statüsünün verilmemesidir, zira böyle bir adıma şeri hassasiyetleri engel teşkil etmektedir.

Bunun nedenlerini 2012 yılında yine Express’de yayımlanan, “Diyanetin Alevilik Söylemi ve Tarihdışılığın Dayanılmaz Hafifliği: İlmilik Kisvesiyle Asimilasyon” başlıklı makalemde ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışmıştım. Burada kısaca özetlemem gerekirse: Müteşerri İslam’da, şeri hükümlere göre belirlenmiş namaz, oruç, hac gibi ritüeller dışında herhangi bir ritüele “ibadet” denilemeyeceği gibi, en temel şeri ibadet olan namazın ifa edildiği cami ve mescitler dışında kalan herhangi bir mekana da “ibadethane” denilemez. Yani Alevilerin cemevlerine “ibadet,” cemevlerine “ibadethane” demesi konuyla ilgili şeri hükümlerin açık ihlali ve reddi anlamına geldiğinden İslam hukuku açısından irtidad, yani din dışılık sayılır. Diyanet bunu açıkça ifade etmekten imtina etse de bu aslında yeni bir şey de değildir; zaten Aleviler yüzyıllardır mürted olarak görüldükleri için bu kadar baskı ve zulüm yaşamışlardır. Bu arada Alevileri (ve benzeri mistik-batını grupları) mürted olarak tasnifleyen ve mürtedlerin katlini vacip görenler sadece Vahabiler de değildir, tüm Sünni mezhepler arasında bazı nüanslara rağmen bu konuyla ilgili bir hüküm birliği, yani icma mevcuttur. İcma, biliyorsun, Sünni şeriatında Kur’an ve hadis gibi bağlayıcıdır, onun reddeden Kur’an’ı, hadisleri reddetmiş gibi din dışı sayılır. Bu yüzden olsa gerek, İslam adına işlenen tüm bu cinayetlere rağmen hiçbir Sünni alim meselenin dini temellerini açıkça tartışma cesaretini gösteremiyor. Klasik Sünni tarikatlerde ise, anaakım İslam’da olduğu gibi, şeri ibadetler esastır, tekkede yapılan zikirler ise ekstrasıdır, ikincildir; zaten aksi olsa onlar da Aleviler gibi din dışı sayılırlardı. Nitekim Ebussuud’un 16. yüzyıldan kalma fetvalarında da bu meselenin geçtiğini ve aynen bu mülahazalarla değerlendirildiğini görürsünüz. Yani bir Sufi zikir ve devran yapabilir, ama “bu benim ibadetimdir” dediği anda mürted konumuna düşer, nikahı geçersiz sayılır, kestiği yenmez vs.

İzlenimim o ki, seküler kesim ve Aleviler büyük oranda bu şeri önkabülleri anlamadıklarından cemevleri konusunda AKP’nin neden bu kadar ayak dirediğini de çözemiyorlar. Konunun Sünni şeriatı açısından neden hassas bir konu olduğunu bir başka örnekle açıklamaya çalışayım: Mesela, sabahtan akşama kadar içki içen biri, yaptığıın Allah’ın şeriatına aykırı ve yanlış bir şey olduğunu kabul ettiği müddetçe şeri hükümlere göre dinden çıkmaz, sadece günahkâr olur. Ama ağzına damla içki sürmeyen bir başka kişi, “içki içmek yasak veya günah değildir” dediği anda bütün olarak şeriat kurumunu reddetmiş addedileceğinden din dışına çıkmış sayılır. Dolayısıyla Sünni hassasiyetler açısından cemevleriyle ilgili en büyük sorun Alevilerin cemevine gitmesinden, hatta camiye gitmemesinden çok cami dışında bir mekanı “ibadethaneleri” olarak görmesidir.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Sünni/müteşerri İslam’ın önkabülleriyle Aleviliğin eğilip bükülmeden, olduğu gibi kabul edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Alevilik sorunu -eğer gerçekten çözülmek isteniyorsa- ancak laik/seküler bir zihniyetle ve inanç ve ibadet özgürlüğü zemininde çözülebilir. Ama böyle bir çözümü AKP’den beklemek ne kadar gerçekçidir, onu okuyucuların takdirine bırakıyorum.

Alevi-Bektaşî kurumlarının Almanya, Avusturya, Fransa ve İngiltere’de yoğun çabasıyla Alevilerin çeşitli haklar elde ettiklerini biliyoruz. Bu yüzden AKP Hükümeti’nin Aleviler konusunda rahatsızlığı Alevi diasporasına doğru yöneliyor. Gezi direnişinde ölen Alevi gençleri ve Suriye

kriziyle derinleşen Alevifobiyi de ekleyince AKP Hükümeti'nin Alevi meselesinde yol ayrımında olduğunu görüyoruz. AKP'nin pragmatik ve entelektüel vasatlığı aşikârken devletin legal ve illegal güçlerinin devreye sokulabileceğinin “endişe”sini taşımakta fazla iyimser miyiz?

AKP hükümetinin diaspora Alevilerine bu kadar yüklenmesinin nedenlerini anlamak zor değil aslında. Onlar “Eğer Müslümansanız” diye başlayan dayatmalara karşı çok daha rahat direnebilecek bir konumdalar. Özellikle gittikçe artan sayıda ülkede Aleviliğin özgün bir inanç olarak kabul edilip, diğer inanç gruplarıyla eşit muamele görmeye başlaması, bu meyanda artık bazı okullarda Alevilik dersleri verilmesi AKP hükümetini çok rahatsız ediyor. Bu durumda kendilerine bakıp özeleştiri yapacaklarına ve Alevilerin kendi vatanlarında özgürce yaşama hakkını teminat altına alacaklarına, gelişmeleri birtakım fantastik dış komplolara bağlayarak ve diasporadaki Alevileri “Ali’siz Aleviler” şeklinde damgalayarak meseleyi saptırmaya çalışıyorlar. Aslında bu tür söylemlerin ana hedef kitlesi Türkiye’deki Alevi toplumdur; bu yolla onlara “aman dikkat edin, siz de kötü Alevilerden olmayın” mesajı verilerek, adeta aba altından sopa gösterilmektedir.

Gün geçtikçe daha da boğucu bir hal alan tepeden inme muhafazakârlaştırma/Sünnileştirme politikaları, eğitimdeki dinselleşme ve cami-cemevi gibi dayatmalar bu şekilde devam ederse eğer, AKP gerçekten de belli oranda kendi Alevisini yaratmayı başarabilir. Ama aynı politikaların, hem diasporada hem de Türkiye’deki Aleviler arasında artan bir radikalleşmeye yolaçabileceğini de görmemiz lazım. Özellikle Gezi’den sonra adeta bir Gazzeleşme sürecine giren, polis ablukası ve şiddeti altında yaşamak zorunda bırakılan Okmeydanı, Sarıgazi ve Küçük Armutlu gibi Alevi mahallelerinde biriken ciddi bir öfke var; son zamanlarda cemevlerine yapılan silahlı saldırılar da hem bu öfkeyi hem de Aleviler arasında varlıklarıyla ilgili korkuyu ve endişeyi arttırmış durumda.

Şüphesiz bu öfkenin çok daha yapısal, sosyo-ekonomik nedenleri de var. Neo-liberal ekonomik politikaların uzantısı olarak eğitimde yaşanan özelleştirme ve son yıllarda gittikçe artan dinselleşme bu mahallelerde yaşayan dar gelirli Alevi ailelerin çocukları için eğitim yoluyla sınıf atlama hayallerinin sonu anlamına geliyor. Ayrıca bu gençlerin Alevi olmalarından dolayı hem kamuda hem de özel sektörde iş bulma konusunda yaşadıkları ayrımcılıklar ve ek sorunlar var ki bunlar da mağduriyetlerini derinleştiriyor. Kentsel dönüşümle AKP’nin bu mahalleleri dağıtmak istediği malum. Ama aynı mahallelerde kentsel dönüşüme karşı çok ciddi, nispeten organize ve hemen tümüyle yasal bir direnişin var olduğu da bir gerçek. AKP, toplumdaki Alevifobiyi kaşıyarak ve bahsi geçen mahalleleri kriminalize ederek bu direnişi elinden geldiğince mezhebi bir kılıfa sokmaya çalışıyor. Böylece ilerde bu mahallelere yapılacak daha sert müdahalelere karşı kamuoyu şimdiden hazırlanıyor aslında. Dolayısıyla kentsel dönüşüm süreçlerinin bu sol/Alevi kimlikli mahallelerde yeni ciddi gerilimlere yol açacağı tahmin edilebilir.

Bu arada meselenin çok önemli bir başka boyutu daha var: Diaspora Alevileri’nden tümüyle bağımsız olarak, Alevilik sorunu artık bir iç mesele olmaktan çıkmış, özellikle Ortadoğu bağlamında uluslararası bir boyut kazanmıştır. Suriye krizinin başlamasıyla ve AKP’nin dış politikada mezhepçi bir çizgiye kaymasıyla bu yönde ilk adım atılmıştı zaten. Ancak geldiğimiz noktada, Alevileri ve Şiiileri ortadan kaldırmayı

kendine birinci hedef seçmiş Cihatçı grupların Irak'ta kontrolü ele geçirmesi ve bundan sonraki hedeflerinin Türkiye olabileceğine dair yaygın kanaat sorunu çok daha karmaşık ve vahim bir hale getirmiş, Aleviler için çok kaygı verici, yeni bir safhaya taşımıştır. Bu Cihatçı teröristlerin Türkiye'de Alevilere ve diğer seküler kesimlere yönelik kanlı saldırılara başlaması birçok gözlemci için maalesef hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim Musul'un IŞİD tarafından işgal edildiği gün Gaziantep'teki bir cemevine yapılan, ama hakkında hiçbir resmi açıklama yapılmayan, hatta medyada bile son derece sınırlı yansıtılan silahlı saldırı bunun ilk emaresi olabilir mi diye bir soru açıkçası benim aklıma geliyor.

Anadolu'da bu tür radikal hareketlerin tutunamayacağını düşünenler de var, onlara ne dersin?

Bu değerlendirmelerimi çok karamsar bulacak, Anadolu gibi coğrafyada radikal İslam'ın hiçbir zaman kök tutmayacağına inananlar olabilir. Umarım onlar haklı çıkarlar. Ancak bence bu iyimser öngörülerde bulunanların unuttuğu şöyle önemli bir nokta var: Anadolu'nun kültürel dokusu statik değil, herşey gibi o da değişiyor ve dönüşüyor. Bir yandan gayri-Müslimlerin ve Alevilerin yurtdışına ve büyük şehirlere göçmesiyle artık çok daha homojen, Sünni bir demografiden bahsediyoruz. Öte yandan çeşitli cemaatlerin ve dini grupların tabanda yıllardır yaptığı çalışmalar ile hükümetin tepeden inme muhafazakarlaştırma politikalarının ortak sonucu olarak Anadolu'daki Sünni İslam anlayışının da hızla dönüştüğünü görüyoruz. Bu meyanda mesela tasavvufi duyarlılıkla yoğrulmuş, daha ılımlı bilinen, geleneksel Osmanlı Sünniliği'nin, özellikle 60'lardan beri gittikçe artan oranda Selefi etkisi altına girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, günah diye Anadolu'nun batısında bile birçok Sünni köyünde düğünler artık sazsız-sözsüz yapılıyor, sadece Kur'an ve ilahiler okunuyor. Kısacası Anadolu da eski, bildiğimiz Anadolu değil artık.

Türkiye ve Ortadoğu'daki gelişmelere bakarak Alevilerin en yalnızlaştırılmış, sıkıştırılmış kenti Dersim. Anadolu ve Mezopotamya'nın bütün yazgıları orada birleşiyor gibi. Türkiye'de yaşanan ayrışma, bölünme ve kutuplaşma ile birlikte Dersim her taraftan cendereye sokulmuş durumda. CHP, AKP, Radikal Sol, Cemaat, Kürt Hareketi derken Dersim'in, Dersimlilerin ahvalini nasıl değerlendiriyorsun?

Dersimlilerin travması maalesef hiç bitmiyor; çünkü Dersim, kolay kolay zapturapt altına alınamayışıyla ve içinde barındırdığı gri tonlarıyla muktedirler için her zaman bir takıntı olmuştur. Eni topu 80 bin nüfusuyla halen de olmaya devam etmektedir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Dersimle ilgili hazırlanmış onlarca rapor var, bütün bu raporları Cihangir Gündoğdu ve Vural Genç, "Dersim'de Osmanlı Siyaseti" adlı kitaplarında çok güzel bir iş yaparak yayımladılar. Batılıların kolonileştirdikleri topluluklara yönelik "orientalist" yaklaşımın çok benzerini bu raporlarda görebilirsiniz. Osmanlıdevletinin yoğun bir merkezileşme sürecinden geçtiği sözkonusu dönemde Dersim'e sayısız askeri hareket da düzenleniyor. Yani 1938'deki soykırımın Osmanlı'dan devralınan siyasi bir arka planı var. Buna ek olarak bir de yine Osmanlı'dan tevarüs eden, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların da hiç şüphesiz içselleştirmiş olduğu Alevifobik bir miras var. Bence Dersim

katliamı ulus-devletin tek-tipleştirici politikalarının, derin dini temelleri olan Alevifobik reflekslerle kesiştiği noktada ortaya çıkan bir vahşettir; katliamın bu ölçekte ve o günün kıstaslarına göre bile kabul edilemez vahamette gerçekleşmiş olması ancak bu şekilde açıklanabilir.

Günümüzde Dersimlilere yönelik topluca bir katliam tehdidi olmasa da (Cihatçı tehdidi saymıyorum burada), kültürel mirasları ve yaşam alanları için aynı şeyi söyleyemiyoruz. Dersimlilerin kutsal mekanlarını sular altında bırakacak, bizzat kendileri kutsal addedilen Munzur, Peri Suyu gibi akan suların üzerine kurulması planlanan barajlar, tek Alevi çoğunluklu şehir olan Dersim'in demografik yapısını dönüştürmeye yönelik politikalar ve bölgeye inşa edilen kalekollar, AKP hükümetinin bu kadar küçük ölçekte bir Dersim'i bile hazmetmekte güçlük çektiğinin göstergeleri bence.

Ama senin de vurguladığın gibi, geldiğimiz noktada Dersim sadece AKP'nin değil, farklı kesimlerin siyasi baskıları altında gittikçe geriliyor, yerel kültürü ile geleneksel toplumsal dokusu rakip sosyal mühendislik projelerinin cenderesinde çok yönlü olarak adeta öğütülüyor. Dersim katliamıyla yüzleşmekten ısrarla kaçan laik ulusalcılar ile devletin klasik Türk-İslam projesine son yıllarda yeni soluk veren Fetullah cemaati bir yanda, kendilerine uygulanan asimilasyoncu politikaların benzerini, ama bu kez Kürtlük adına Kırmanç/Zaza topluluklarına dayatan ve gittikçe daha İslami bir söyleme kayan Kürt Hareketi ile Aleviliğin inançsal ve tarihsel mirasını görmezden gelmeye meyyal sol gruplar öte yanda, Dersim'i olduğu gibi kabul etmek yerine, kendi tahayyüllerine göre, siyah-beyaz renklerle yeniden boyamaya, adeta yeniden yaratmaya çalışıyorlar.

Bütün bunların yanısıra, benim kısa ve orta vadede bölgeyle ilgili en büyük kaygım, siyasal dengelerde ve sınırlarda yaşanabilecek olası değişimler sonucunda Dersim'in Keşmir-leşmesi tehlikesidir. Aslında aynı tehlike Anadolu'da tampon bölge konumundaki tüm Alevi kuşağı için geçerlidir, ama Dersim nüfus yapısı ve siyasi dinamikleri nedeniyle maalesef en gerilimli ve en hassas bölgedir. Önemli farklılıklara rağmen, aynen Dersim gibi dağlık ve yine Dersim gibi değişik tonları ve tarihi katmanları içinde barındıran Keşmir, biliyorsunuz yıllardır Pakistan ile Hindistan arasında bir türlü paylaşılamayan, halen çatışmalara, patlamalara sahne olan bir bölgedir. Umarım böyle bir durum Dersim'in başına gelmez. Dersim'in tüm kültürel zenginliği ve doğal güzellikleriyle Dersim olarak kalması için, Dersimli olalım olmayalım, hepimizin azami duyarlılık göstermesi gerektiğini düşünüyorum.

* Bu söyleşinin kısa versiyonu Mesele'nin 93. sayısında yayınlanmıştır.

** Ana fotoğraf: Ezgi Aydın

AKP'İN ALEVİ POLİTİKASIALEVİLERALEVİLİKAYFER KARAKAYA-STUMP